

NEW YORK TIMES BESTSELLER

PROSTOR

JAK

STEVEN LEVITSKY & DANIEL ZIBLATT

UMÍRÁ

S PŘEDMLUVOU ERIKA TABERYHO

DEMOKRACIE

Steven Levitsky & Daniel Ziblatt
Jak umírá demokracie

PROSTOR

JAK

STEVEN LEVITSKY & DANIEL ZIBLATT

UMÍRÁ DEMOKRACIE

přeložil Jaroslav Veis

PROSTOR | PRAHA | 2018

HOW DEMOCRACIES DIE

Copyright © 2018 by Steven Levitsky and Daniel Ziblatt

All rights reserved

Czech edition © PROSTOR, 2018

Translation © Jaroslav Veis, 2018

ISBN 978-80-7260-394-7

*Naším rodinám:
Liz Mineové a Alejandře Mineové Levitské
& Suriyi, Lilah a Talii Ziblattovým*

OBSAH

<i>Úvodem k českému vydání (Erik Tabery)</i>	11
<i>Předmluva</i>	17
1. Osudové aliance	29
2. Americká obrana před populisty a demagogy	54
3. Zásadní republikánská rezignace	80
4. Rozvracení demokracie	103
5. Ochranné prvky demokracie	139
6. Nepsaná pravidla americké politiky	168
7. Rozpad	205
8. Trump proti ochranným prvkům	249
9. Jak demokracii zachránit	289
<i>Poděkování</i>	326
<i>Poznámka překladatele</i>	328
<i>Rejstřík</i>	329

Úvodem k českému vydání

Erik Tabery

Nestává se příliš často, aby měli Češi před Američany v něčem náskok. V tomto případě je to smutná výhoda, ale máme ji. Zatímco obyvatelé Spojených států nikdy nezažili zhroucení demokracie, my jsme toho byli svědky několikrát. Tudíž tam, kde oni musí zapínat fantazii, my máme zkušenost. Kde jsou oni nuceni cestovat do zahraničí za studiem, nám stačí prostě vzpomínat. Proto stále více novinářů, expertů či historiků americkému publiku vysvětluje, že v ohrožení je každá demokracie, o kterou obyvatelé ztratí zájem.

Je ale zkušenost skutečně silnější než studium? A pokud ano, proč se v Evropě demokracie hroutí tak často? Čím to je, že se generace, které zažily první světovou válku, nedokázaly včas vzepřít Adolfu Hitlerovi, který je nezadržitelně vedl k válce další? A jsou Češi poučenějšími demokraty, když si prošli čtyřicetiletou érou totality?

Jak vidíme v praxi, není tomu tak. Ani zkušenost nás neochrání, protože vše je svým způsobem otázka interpretace. Pro jedny bude naše členství v Evropské unii

klíčovou pojistkou před návratem do světa válek či nevolby, zatímco druzí budou stejně přesvědčivě tvrdit, že jsme se vzdali suverenity ve prospěch cizí moci.

Kniha *Jak umírá demokracie* vyvolala bezprostředně po vydání obrovský ohlas. I proto jsme jí v *Respektu* věnovali titulní stranu, což se u knih stává poměrně zřídka. Steven Levitsky a Daniel Ziblatt se totiž rozhodli detailně rozebrat historické i současné příklady států, kde se demokracie zhroutila či minimálně značně omezila. A to velmi často i bez vnějšího zásahu.

Ačkoli byla původně určena právě pro americké čtenáře, kteří si mnohdy neuvědomují, že sice žijí v nejmocnější zemi na světě, ale její fungování stojí na velmi křehkém politickém systému, je zcela objevná i pro nás.

Je dobré vědět, jak mohlo dojít k tomu, že například Venezuela, která byla dlouho považována za vzor jihoamerické demokracie, se rychle stala jednou z nejdespotičtějších zemí na kontinentu. A to aniž by většina tamních obyvatel změnu včas zaregistrovala, či se proti ní dokonce postavila. Kniha je pro nás inspirativní i proto, že klade otázky – a mnohdy nabízí odpovědi –, které se v současnosti honí v hlavě i nám.

„Šikovně zužitkoval hněv prostých obyvatel, z nichž mnozí měli pocit, že tradiční politické strany je ignorují a zneužívají, a v roce 1998 byl zvolen prezidentem. Jedna volička z jeho domovského státu Barinas to večer po volbách vyjádřila pregnančně: „Naše demokracie je nemocná a jediné antibiotikum, které máme, je Chávez,““ píše Levitsky a Ziblatt.

Nezní nám to povědomě? Kdybychom odstranili odkazy na Jižní Ameriku, sedí to i na českou situaci, kdy veřejnost ztratila důvěru v klasické strany a hledala

někoho, kdo bude z jejího pohledu lékem na zdejší problémy. Tak se na scéně zjevili silní aktéři Miloš Zeman, Andrej Babiš a Tomio Okamura. Všichni tři se označují za jakousi avantgardu, alternativu k systému. Byť na tom systému dlouhodobě vydělávali, či ho přímo vytvářeli.

Stoupenci těchto populistických politiků sdílejí jejich rozčilení nad poměry a mnohdy se domnívají, že ostatní je nepodporují proto, že nevidí, či jim dokonce nevadí aféry, arogance či sebestřednost těch, kteří tu dosud vládli. To je ale omyl. Na vyjmenování problémů, kterým česká společnost čelí, se většina shodne. Názory se ale začnou tříštit tehdy, pokud začneme klást otázky: Kdo za to může a jak ony problémy řešit?

Kniha ale připomíná další naše aktuální dilemma: Je lepší extremistické, nacionální či agresivně populistické strany zkoušet zapojit do politiky – aby se tak kultivovaly, případně ztrapnily před voliči –, anebo se proti nim mají demokratické strany jasně vymezit a za žádných okolností s nimi nespolupracovat?

Pánové Levitsky a Ziblatt na konkrétních příkladech (počínaje Německem v roce 1933 až po již zmíněnou současnou Venezuelu) dokazují, že koketování demokratů s populisty vždy dopadne špatně pro demokraty. Zatímco oni se musejí držet pravidel, populisté si s nimi nelámou hlavu a jdou bezohledně za svým cílem. A tím je naprostá kontrola moci. Pokud klasické strany a klasičtí politici zaštití svým jménem nenávistné populisty, poskytnou tak oprávnění i jejich heslům, která slibují jednoduchá řešení.

Zažili jsme to i my v druhé polovině čtyřicátých let. Po druhé světové válce se vlastně nenašla žádná relevantní síla, která by odmítla spolupráci s komunisty,

byť o jejich skutečných ambicích a propojenosti s Moskvou nebyly žádné pochybnosti. Tím, že s nimi demokratické strany spolupracovaly, umožňovaly pokračování jejich destrukční politiky v zákulisí (KSČ ovládla bezpečnostní složky, velkou část tisku apod.), ale zároveň svým angažmá ve vládě voličům de facto říkaly: Nic vážného se neděje, máme to pod kontrolou. Tak ztratila veřejnost jakýkoli pocit obezřetnosti, a když přišlo na lámání chleba, bylo už pozdě.

Nemusíme ale cestovat v čase tak daleko. Tato kniha vychází v době, kdy se hnutí ANO Andreje Babiše rozhodlo aktivně spolupracovat s otevřeně xenofobní a populistickou SPD a na vládní úrovni má dokonce podepsanou smlouvu o spolupráci s KSČM. Něco podobného jsme tu od roku 1989 nezažili. Jsme připraveni tomu čelit? Je veřejnost dostatečně aktivní, aby se ozvala? Zasáhnou instituce, když se bude někdo pokoušet útočit na základní pravidla demokratického systému?

Máme velkou výhodu, že výsledky voleb nedávají těmto stranám dominantní vliv v Poslanecké sněmovně. Navíc se jako klíčové rozhodnutí ukazuje, že jsme zřídili druhou komoru parlamentu, která může změny ústavy či volebních pravidel blokovat. Ale stále platí, že společnost, která ztratí zájem o svou budoucnost, nedopadne dobře.

Zajímavé je, že když se dostávají populisté k moci, pomáhají si zejména zdrcující kritikou stávajících poměrů. Jakmile ale sami moc získají, je kritika nových poměrů nepřijatelná a je považována nikoli za útok na chyby vlády, ale za napadení národa či státu. Tak se třeba chová Viktor Orbán v Maďarsku, který nejdříve z řad opozice zcela oprávněně

útočil na korupční chování socialistické vlády, ale kritika jeho vládní politiky je prý už zpochybňováním všech Maďarů.

S demokracií je to složité v tom ohledu, že potřebuje, aby plnilo svou roli hned několik „pojistek“. Občané musejí být aktivní, média musejí být kritická a kontrolovat mocné, strany musejí mít nastavené přísné vnitřní mechanismy, aby ti, kdo selžou či projevují sklon k extremismu, zůstali mimo hru, státní instituce musí být nezávislé a měřit všem stejně, justice nesmí stranit žádné síle atd.

Z tohoto hlediska jsme se ocitli ve velmi křehkém období. Náš stranický systém se vlastně rozpadá, část důležitých médií se poprvé stala součástí impéria jednoho politika, zatímco ta zbývající slábnou, občanská společnost se své nové roli teprve učí. Naštěstí máme kvalitní ústavu, ne zcela slabé instituce, a zejména nezávislou justici. Zatím.

„Potenciální demagogové existují v každé demokracii a čas od času se někdo z nich strefí do nálad veřejnosti. V některých demokraciích si však političtí lídři dávají pozor na varovné signály a podnikají kroky k tomu, aby autoritáři zůstávali na politické periférii, daleko od centra moci. Když nástupu extremistů či demagogů musejí čelit, spojují se v úsilí izolovat je a porazit. I když masová reakce na extremistické výzvy je důležitá, ještě důležitější je, zda politické elity, a zejména strany, zafungují jako filtry. Stručně řečeno, strážci demokracie jsou politické strany,“ píše přesně Levitsky a Ziblatt.

Knihu *Jak umírá demokracie* lze vnímat jako svého druhu návod. Návod k tomu, čemu je dobré se vyhnout, na co je třeba klást důraz. Pakliže se chceme

označovat za demokraty, měli bychom všichni důsledně hájit demokratické principy bez ohledu na to, jestli vládnou „naši“ či ti „druzí“. Pokud se někomu líbí, že vládnoucí síla ohne ta či ona pravidla, protože to zrovna souzní s jeho světonázorem, může si být jistý, že dříve nebo později se ona pravidla pokroutí tak, že omezí i jeho samého. Pak už ale většinou bývá na protesty pozdě.

Předmluva

Je naše demokracie ohrožená? Nikdy nás nenapadlo, že si tuto otázku kdy položíme. Spolupracujeme už patnáct let, společně přemýšlíme, píšeme a přednášíme studentům o tom, jak jinde a jindy demokracie prohrávaly – v Evropě v temných třicátých letech minulého století, v Jižní Americe v represivních sedmdesátých letech. Zkoumáním nových forem totalitismů, vynořujících se po celém světě, trávíme roky. Z toho, jak a proč demokracie umírají, se stala naše profesionální posedlost.

Jenže teď se najednou zabýváme svou vlastí. Během uplynulých dvou let jsme zažili politiky říkat a dělat věci do té doby ve Spojených státech neslýchané – které však známe z jiných míst jako předzvěst krize demokracie. Stejně jako na mnohé další Američany padá z toho strach i na nás, třebaže se snažíme navzájem ujistit, že *tady to přece tak špatné být nemůže*. I když víme, že demokracie jsou vždy křehké, ta, v níž žijeme, vždy dokázala vzdorovat. Naše ústava, naše národní usilování o svobodu a rovnost, naše tradičně odolná střední třída, naše vysoká míra bohatství i vzdělanosti a náš mohutný a mnohotvárný soukromý

sektor – to vše by nás přece mělo před nejrůznějšími formami zhroucení demokracie, k nimž dochází jinde, spolehlivě ubránit.

Jenže se nás zmocňují obavy. Američtí politici se dnes chovají ke svým soupeřům jako k nepřátelům, zastrašují nezávislá média, vyhrožují odmítnutím výsledků voleb. Pokoušejí se oslabit institucionální ochranu demokracie včetně soudů, zpravodajských služeb a komisí pro etiku. Americké státy, kdysi velené velkým právníkem Louisem Brandeisem jako „laboratoře demokracie“, jsou vystaveny nebezpečí, že se promění v laboratoře autoritářství, které si osobují moc přepisovat volební pravidla, přizpůsobovat si volební obvody, a dokonce upřít některým občanům právo volit, jen aby si zajistily, že neprohrají. V roce 2016 byl poprvé v dějinách Spojených států zvolen prezidentem člověk bez předchozí zkušenosti s výkonem veřejného úřadu, s pramalým odhodláním dodržovat ústavní práva a se zjevnými sklony k autoritářství.

Co to všechno znamená? Prožíváme snad sestup a pád jedné z nejstarších a nejúspěšnějších demokracií světa?

V poledne 11. září 1973, kdy napětí v ulicích chilského Santiaga trvalo už měsíce, se z nebe střemhlav snesl tryskový letoun britské výroby Hawker Hunter a svrhl bomby na La Monedu, novoklasicistní prezidentský palác v centru města. Bombardování neustávalo a palác vzplanul. Prezident Salvador Allende, zvolený před třemi lety do čela státu levicovou koalicí, se zabarikádoval uvnitř. Za jeho prezidentování se Chile začalo propadat do společenských nepokojů, hospodářské krize a politické paralýzy. Allende prohlásil, že úřad neopustí, dokud svůj úkol nedokončí – teď však

nadešel okamžik pravdy. Vlády v zemi se zmocnila chilská armáda vedená generálem Augustem Pinochetem. Zrána onoho osudového dne se Allende pokusil postavit na odpor a v rozhlase vyzval své stoupence, aby vyšli do ulic bránit demokracii. To se však nestalo. Vojenská policie, která měla prezidentský palác hlídat, ho opustila a ozvěnou Allendeho projevu bylo jen ticho. O několik hodin později byl prezident Allende mrtev. A s ním také demokracie v Chile.

Přesně toto je obvyklý obraz umírajících demokracií – zavražděných rukama mužů s puškami. Během studené války měly státní převraty na svědomí skoro tři čtvrtiny jejich rozpadů. Právě takto skončil demokratický režim v Argentině, Brazílii, Dominikánské republice, Ghaně, Řecku, Guatemale, Nigérii, Pákistánu, Peru, Thajsku, Turecku a Uruguayi. V roce 2013, tedy zcela nedávno, byl tímto způsobem svržen egyptský prezident Muhammad Mursí a o rok později i thajská ministerská předsedkyně Jinglak Šinavatrová. Ve všech těchto případech demokracie skončila spektakulárním způsobem, násilně a s pomocí vojska.

Demokracie se však mohou rozpadat také jinak, méně dramaticky, avšak stejně destruktivně. Mohou umírat nejen likvidovány generály, ale také svými zvolenými vůdci – prezidenty a premiéry, kteří podvracejí proces, jehož prostřednictvím se dostali k moci. Někteří rozloží demokracii rychle, jako to v roce 1933 udělal Hitler na spáleništi Reichstagu v Německu. Častěji však demokracie erodují pomalu, ve sledu jen stěží pozorovatelných kroků.¹

1/ Ústavní právníci Aziz Huq a Tom Ginsburg tento způsob zhroucení demokracie označují za „ústavní regresí“. Viz Aziz Huq, Tom Ginsburg, „How to Lose a Constitutional Democracy“, v: *UCLA Law Review*, 65, 2018;

Například ve Venezuele burcoval politický outsider Hugo Chávez proti těm, které označoval za zkorumpovanou vládní elitu, a sliboval, že vybuduje „autentičtější“ demokracii, která bude využívat velkého ropného bohatství země k tomu, aby chudí mohli žít lépe. Šikovně zužitkoval hněv prostých obyvatel, z nichž mnozí měli pocit, že tradiční politické strany je ignorují a zneužívají, a v roce 1998 byl zvolen prezidentem. Jedna volička z jeho domovského státu Barinas to večer po volbách vyjádřila pregnantně: „Naše demokracie je nemocná a jediné antibiotikum, které máme, je Chávez.“²

Když Chávez slibovanou revoluci zahajoval, choval se demokraticky. V roce 1999 uspořádal svobodné volby do nového ústavodárného shromáždění, v nichž jeho spojenci získali zdrcující většinu. *Chavistas* tak mohli sami sepsat novou ústavu. Byla to demokratická ústava, a aby posílili její legitimitu, uspořádali v roce 2000 nové prezidentské i parlamentní volby. Chávez se svými spojenci vyhrál i je. Jeho populismus však vyvolával silný odpor a v dubnu 2002 se ho armáda pokusila odstranit. Převrat však nebyl úspěšný, a Chávez mohl vítězoslavně prohlašovat, že jeho demokratická legitimita naopak ještě stoupla.

Na cestu k autoritářství se Chávez vydal až v roce 2003. Veřejnost ho přestávala podporovat, a proto pozdržel referendum vyvolané opozicí, které by ho mohlo připravit o moc – uskutečnilo se až o rok později, kdy rostoucí ceny ropy jeho postavení posílily a měl

též Ellen Lustová, David Waldner, *Unwelcome Change. Understanding, Evaluating, and Extending Theories of Democratic Backsliding*, U. S. Agency for International Development, Washington, D. C., 2015.

2/ Bart Jones, *Hugo! The Hugo Chavez Story from Mud Hut to Perpetual Revolution*, Steerforth Press, Hanover (NH) 2007, str. 225.

šanci zvítězit. I když ještě v témže roce vytvořila vláda černou listinu všech, kdo podepsali petici za Chávezovo odvolání, a obsadila svými lidmi Nejvyšší soud, drtivé vítězství ve volbách v roce 2006 mu umožnilo udržet si demokratickou fasádu. *Chávezovský* režim se od roku 2006 choval stále represivněji. Zastavil vysílání nejvýznamnější televizní stanice, opoziční politiky, soudce a mediální osobnosti zavíral z pochybných důvodů do vězení nebo vyháněl do exilu a zrušil zákon omezující počet prezidentských období, takže mohl zůstat u moci donekonečna. Když byl v roce 2012, kdy už umíral na rakovinu, zvolen znovu, stalo se tak ve svobodné, ale nikoli rovné soutěži: *chavistas* ovládali valnou většinu médií a v jejich prospěch pracovala i větší část státní mašinerie. Když Chávez rok nato zemřel, vyhrál pochybné volby jeho nástupce Nicolás Maduro a už v roce 2014 jeho vláda poslala do vězení jednoho z významných předáků opozice. Další drtivé vítězství ve volbách do zákonodárných orgánů v roce 2015 zdánlivě umlčelo ty, kdo Venezuelu kritizovali, že už není demokratickou zemí. Teprve když si nové ústavodárné shromáždění složené ze zástupců jediné strany v roce 2017 uzurpovalo parlamentní pravomoci, tedy téměř dvacet let poté, co byl Chávez poprvé zvolen prezidentem, začala být Venezuela považována za autokracii.

Tak umírají demokracie. Zjevné diktatury³ – v podobě fašismu, komunismu nebo vojenských režimů –

3/ Steven Levitsky, Lucan A. Way, *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes After the Cold War*, Cambridge University Press, New York 2010; též Scott Mainwaring, Aníbal Pérez-Liñán, *Democracies and Dictatorships in Latin America. Emergence, Survival, and Fall*, Cambridge University Press, New York 2014.

vymizely téměř v celém světě. Vojenské převraty i další násilné cesty k získání moci jsou vzácností. Ve většině zemí se pravidelně konají volby. Demokracie však umírají dál, jen jinými způsoby. Po skončení studené války se většina demokracií rozpadla nikoli v důsledku zásahů generálů a vojáků, nýbrž v důsledku působení zvolených vlád.⁴ Podobně jako Chávez ve Venezuele, rozvrátili demokratické instituce v Gruzii, Maďarsku, Nikaragui, Peru, na Filipínách, v Polsku, Rusku, na Srí Lance, v Turecku a na Ukrajině sami zvolení vůdci. Rozklad demokracie dnes začíná u volebních uren.

Volební cesta k tomuto rozkladu je nebezpečně klamavá. V případě klasického převratu, k němuž došlo v Pinochetově Chile, přichází smrt demokracie okamžitě a je zjevná každému. Prezidentský palác hoří. Prezident je zabit, uvězněn nebo poslán do vyhnanství. Ústava je zbavena účinnosti nebo rozervána na cáry. V případě volební cesty se však nic z toho neděje. V ulicích se neobjeví žádné tanky. Ústava i další formální demokratické instituce nadále existují. Lidé stále volí. Zvolení autokraté zachovávají fasádu demokracie, přestože její podstatu už eliminovali.

Mnohé z vládního úsilí o podvracení demokracie je „legální“ v tom smyslu, že ho zákonodárné sbory schválí a soudy neodmítnou. Lze ho dokonce vylíčit jako úsilí o *vylepšení* demokracie – jako lepší vymáhání spravedlnosti, boj s korupcí nebo pročištění volebního procesu. Noviny pořád vycházejí, avšak jsou podplaceny nebo v nich vládne autocenzura. Občané nadále kritizují vládu, ovšem často přitom narážejí na

daňové a jiné právní problémy. Ve veřejnosti to vyvolává zmatek. Lidé si hned neuvědomí, co se děje. Mnozí nadále věří, že žijí v demokratickém systému.⁵ Když v roce 2011 měli v průzkumu Latinobarómetro Venezuelané ohodnotit svou zemi na stupnici od 1 („rozhodně nedemokratická“) do 10 („naprosto demokratická“), 51 procent respondentů jí dalo známku 8 nebo vyšší.

Protože se nic zásadního nestalo – nedošlo k převratu, nebylo vyhlášeno stanné právo, platnost ústavy nebyla pozastavena a režim zjevně „nepřekročil“ hranici, kdy nastává diktatura –, nedostalo se společnosti žádného varovného znamení. Těch, kdo vládu obviňují, že zneužívá moc, se lze zbavit nebo je označit za panikáře. Erozi demokracie tak většina občanů nepostřehne.

Jak zranitelná je vůči takovéto podobě úpadku americká demokracie? Její základy jsou nepochybně silnější než základy demokracie ve Venezuele, v Turecku nebo Maďarsku. Avšak jsou dostatečné?

Chceme-li si na tuto otázku odpovědět, musíme poodstoupit od novinových titulků a zpravodajských vstupů. Náš pohled musí být širší a musíme se poučit z historických zkušeností jiných demokracií ve světě. Zkoumání toho, jak jiné demokracie procházely krizemi, nám umožňuje pochopit výzvy, jimž čelí ta naše. Můžeme také na základě historických zkušeností jiných národů vyvinout cosi jako lakmusový test, který nám pomůže identifikovat možné autokraty dříve, než se dostanou

5/ Latinobarómetro, citováno: 16. března 2017, URL: <http://www.latinobarometro.org/latOnline.jsp> (dotaz: Democracy – Scale [country] is democratic).

k moci. Můžeme se poučit z chyb, které učinili lídři starších demokracií, když možným autokratům začali otevírat dveře – a naopak z toho, jak jiné demokracie dokázaly extremisty od moci odstavit. Srovnávací přístup také odhaluje, jak pozoruhodně podobné jsou strategie, jichž v nejrozličnějších částech světa při podvracení demokratických institucí využívají zvolení autokraté. Čím jsou tyto vzorce zřetelnější, tím jasnější jsou kroky vedoucí k rozpadu – a tím snazší je se s nimi potýkat. Vědět, jak občané v jiných demokraciích úspěšně odolávali zvoleným autokratům nebo proč v takovém úsilí tragicky selhali, je pro ty, kdo se dnes snaží bránit americkou demokracii, velmi důležité.

Víme, že extremističtí demagogové se čas od času vynoří ve všech společnostech, dokonce i ve zdravých demokraciích. Byli i ve Spojených státech, například Henry Ford, Huey Long, Joseph McCarthy a George Wallace. Základním testem demokracií však není, zda se takovéto postavy vůbec vynoří, nýbrž to, co političtí vůdcové a zejména politické strany udělají, aby jim zabránili získat moc – třeba tím, že se nedostanou na kandidátní listiny mainstreamových politických stran, že tyto strany odmítnou jejich podporu či možnost, aby s nimi byly spojovány, a že když to bude nezbytné, dokážou ve společném zájmu podpořit demokratické kandidáty svých soupeřů. Izolace oblíbených extremistů vyžaduje politickou odvahu. Pokud však etablované strany ze strachu, oportunismu nebo v důsledku chybné úvahy umožní extremistům stát se součástí mainstreamu, je demokracie v ohrožení.

A pokud se potenciální autoritáři dostanou k moci, čelí demokracie druhému kritickému testu: Rozvrátí autokratický vůdce demokratické instituce, nebo

naopak ony omezí jeho? Instituce samotné nestačí na to, aby zvoleného autokrata udržely na uzdě. Ústavu musíme bránit – a to jak usilováním politických stran a organizovaných občanů, tak demokratickými pravidly. Bez pevných pravidel nemohou být ústavní brzdy a protiváhy tak pevnou obrannou hradbou, za jakou je považujeme. Instituce se stávají politickými zbraněmi, tvrdě využívanými těmi, kdo je mají v moci, proti těm, kteří je neovládají. Právě tímto způsobem podvracejí zvolení autokrati demokracii – soudy a další nestranné instituce obsazují svými lidmi a „zapojují je do boje“, uplácejí média a soukromý sektor (nebo je umlčují zastrašováním) a přepisují politická pravidla, aby dostali své oponenty do co nejobtížnější situace. Tragickým paradoxem volební cesty k autoritářství je, že ti, kdo páchají na demokracii atentát, využívají veškerých demokratických institucí – postupně, rafinovaně, a dokonce legálně –, aby ji zabili.

Amerika propadla v prvním testu v listopadu 2016, když zvolila prezidenta, jehož oddanost demokratickým pravidlům je pochybná. Překvapivé vítězství Donalda Trumpa umožnili nejen roztrpčení voliči, ale také neschopnost Republikánské strany zabránit extremistickému demagogovi, aby získal nominaci.

Jak vážná je tato hrozba nyní? Mnohé pozorovatele uspokojuje to, že americká ústava byla sepsána tak, aby demagogy typu Donalda Trumpa zvládala a mařila jejich snahy. Madisonovský systém brzd a protiváh už funguje víc než dvě století. Přežil občanskou válku Severu proti Jihu, velkou hospodářskou krizi, studenou válku i Watergate. Nepochybně by měl být schopný přežít i Trumpa.

Nejsme si tím však zcela jistí. Historicky americký systém brzd a protiváh *fungoval* velmi dobře – avšak ne proto nebo ne zcela proto, že byl tak navržen otci zakladateli. Demokracie fungují nejlépe – a nejdéle přežívají –, když ústavu posilují nepsaná demokratická pravidla. Americké brzdy a protiváhy jsou chráněny před zánikem dvěma základními normami: vzájemnou tolerancí čili pochopením, že soutěžící strany se vzájemně akceptují jako legitimní soupeři, a zdrženlivostí čili vědomím, že politici by se měli v užívání svých institucionálních výsad krotit. Tato dvě pravidla pomohla udržet demokracii v Americe po většinu 20. století. Lídři dvou největších politických stran vnímali své protějšky jako legitimní a odolávali pokušení využít toho, že instituce dočasně ovládají, k maximalizaci výhod pro svou stranu. Pravidla tolerance a zdrženlivosti sloužila americké demokracii jako ochranný prvek zabraňující stranickému boji na život a na smrt, který hubil demokracie jinde ve světě: v třicátých letech 20. století v Evropě a šedesátých a sedmdesátých v Jižní Americe.

Dnes už onen ochranný prvek nefunguje. Eroze demokratických pravidel začala v posledních dvou desetiletích 20. století a zrychlila ve století nynějším. Když se stal prezidentem Barack Obama, začali zejména mnozí republikáni zpochybňovat legitimitu svých demokratických soupeřů a ve snaze zvítězit za každou cenu opouštěli pravidlo zdrženlivosti. Donald Trump tento proces možná urychlil, ale nevyvolal ho. Výzvy, jimž musí americká demokracie čelit, jsou hlubší. Oslabování demokratických norem má kořeny v extrémní stranické polarizaci, sahající daleko za politické rozdílnosti až k existenciálnímu konfliktu mezi rasami

a kulturami. Americké úsilí o dosažení rovnosti ras vyvolává s narůstající společenskou diverzitou nečekaně zrádné reakce a polarizaci zesiluje.⁶ A pokud si lze z historického zkoumání rozpadu demokracií vzít nějaké poučení, pak to, že extrémní polarizace je pro demokracie vražedná.

Důvody ke znepokojení tudíž existují. Nejenže si Američané v roce 2016 zvolili demagoga – učinili tak ke všemu v čase, kdy normy, jež kdysi demokracii ochraňovaly, už byly rozvolněné. Avšak vezmeme-li si ze zkušeností jiných zemí poučení, že polarizace je pro demokracii smrtelná, můžeme se také poučit, že její pád není ani nevyhnutelný, ani nezvratný. Tato kniha popisuje, jak se jiné demokracie octly v krizi, a navrhuje zároveň strategie, jež by občané měli, nebo také *neměli* užívat, pokud chtějí demokracii bránit.

Mnozí Američané jsou oprávněně znepokojeni tím, co se v jejich zemi děje. Obrana demokracie však vyžaduje víc než obavy nebo pobouření. Musíme být pokorní a smělí *zároveň*. Musíme se z historie jiných zemí poučit, jak rozeznat varovné signály – a jak je rozlišit od falešného poplachu. Musíme se vyvarovat osudově chybných kroků, které proměnily jiné demokracie v ruiny. A musíme si připomenout, jak občané dokázali čelit velkým krizím demokracie v minulosti a jak přitom v úsilí odvrátit kolaps dokázali překonat hluboce zakořeněné vzájemné rozpory. Dějiny se neopakují. Vtiskují však smysl budoucím událostem. A umožňují ten smysl objevit dříve, než bude pozdě – v to doufá i tato kniha.

6/ Robert Mickey, Steven Levitsky, Lucan Ahmad Way, „Is America Still Safe for Democracy?“, v: *Foreign Affairs*, květen/červen 2017, str. 20–29.

OSUDOVÉ ALIANCE

Jednou se kůň s jelenem pustili do sporu a kůň se pak vydal za myslivcem, aby mu pomohl s pomstou. Myslivce souhlasil, ale řekl: „Jestli chceš jelena zdolat, musíš dovolit, abych ti vložil mezi čelisti tento kus železa a pak tě mohl s pomocí otěží vést. Musíš mi také dovolit vložit ti na hřbet sedlo, abych na tobě mohl pevně sedět, až budeme pronásledovat nepřítele.“ Kůň s podmínkami souhlasil, a tak si ho myslivce osedlal a nasadil mu uzdu. Když pak s myslivcovou pomocí jelena uhнали, řekl kůň: „Teď slez z mého hřbetu a odstraň mi ty věci z tlamy a ze zad.“ – „Co tak zhurta, příteli,“ řekl mu myslivce. „Mám tě teď na uzdě a osedlaného a dal bych přednost tomu, aby to tak zůstalo.“

(O koni, jelenu a myslivci, *Ezopovy bajky*)

Benito Mussolini dorazil do Říma v lůžkovém voze 30. října 1922 v 10 hodin 55 minut.¹ Do hlavního města přijel na výzvu krále, aby se stal premiérem a sestavil novou vládu. Obklopen skupinkou strážců se nejprve zastavil v hotelu Savoia a potom v černém obleku, černé košili a sladěném černém tvrdáku nakráčel

1/ Simonetta Falasca-Zamponiová, *Fascist Spectacle. The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy*, University of California Press, Berkeley 1997, str. 1.

triumfálně do Kvirinálského paláce, sídla italského krále. Neověřených zpráv o nepokojích byl Řím plný. Po ulicích se potulovaly fašistické bojůvky, často v roztodivných uniformách. Mussolini, vědomý si účinků tohoto spektaklu, vstoupil do paláce s mramorovými podlahami a pozdravil krále: „Pane, promiňte mi můj oděv. Přicházím z bojiště.“²

Tak započal legendární Mussoliniho „pochod na Řím“. Obraz zástupu černokošiláčů hrnoucích se přes Rubikon, aby uchvátili moc dosud patřící italskému liberálnímu státu, se stal fašistickým kánonem a během dvacátých a třicátých let minulého století byl donekonečna k vidění při státních svátcích a ve školních učebnicích. Mussolini si dal s budováním mýtu spoustu práce. Když vlak zastavil v poslední stanici před Římem, zvažoval, že vystoupí a do města vjede na koni, obklopený svými strážci.³ Třebaže se to takhle nakonec neuskutečnilo, dělal později, co bylo v jeho silách, aby legendu o svém nástupu k moci podpořil a udělal z něj, řečeno jeho slovy, „revoluci“ či „akt vzpoury“, které novou fašistickou éru odstartovaly.⁴

Pravda byla poněkud obyčejnější. Valná většina Mussoliniho černokošiláčů, z nichž mnozí byli vyhladovělí a neozbrojení, dorazila, až když byl vyzván, aby se stal premiérem. Fašistické oddíly, rozetě po zemi, byly sice hrozbou, avšak Mussoliniho intriky vedoucí k ovládnutí země žádnou revolucí nebyly. Využil 35 parlamentních křesel své strany (z celkových 535), rozporů uvnitř politického establishmentu, strachu

2/ Robert Paxton, *The Anatomy of Fascism*, Vintage, New York 2004, str. 90.

3/ Falasca-Zamponiová, *Fascist Spectacle*, str. 2.

4/ Tamtéž.

ze socialismu a obav z násilí, jímž 30 000 černokošiláčů hrozilo, aby si získal opatrného krále Viktora Emanuela III., který v něm viděl vycházející politickou hvězdu i možnost, jak nepokoje zklidnit.

Po Mussoliniho jmenování byl obnoven politický pořádek, hrozba socialismu pominula a italská burza vylétla nahoru. Významní politici, představitelé liberálního establishmentu, jako byl Giovanni Giolitti a Antonio Salandra, obratu tleskali. Mussoliniho považovali za užitečného spojence. Avšak podobně jako kuň z Ezopovy bajky také Itálie brzy pocítila, co to znamená být „na uzdě a osedlán“.

V trochu jiných verzích se tento příběh odehrál během uplynulého století v řadě koutů světa. Političti outsideři od Adolfa Hitlera přes Getúlia Vargase v Brazílii a Alberta Fujimoriho v Peru k Hugu Chávezovi ve Venezuele se k moci dostávali stejným způsobem – zevnitř, prostřednictvím voleb nebo aliancí s mocnými politickými osobnostmi. Ve všech uvedených případech elity uvěřily, že přizvou-li outsidera k moci, pak ho také *zkrotí* a výsledkem bude, že se moc vrátí do rukou politiků hlavního proudu. Jejich záměr se však obrátil proti nim. Vražedná směs ambic, strachu a chybných úvah vždy vedla k téže osudové chybě – k dobrovolnému předání klíčů k moci do rukou rodícího se autokrata.

Jak je možné, že ostržení a zkušení státníci tuto chybu stále opakují? Máloco ji tak přesně ilustruje jako vzestup Adolfa Hitlera v lednu 1933. Jeho schopnost rozpoutat násilnou vzpouru byla zřejmá už během mnichovského pivního puče v roce 1923, kdy skupina jeho stoupenců ozbrojených pistolemi překvapivě

zaútočila na několik vládních budov a navečer obsadila mnichovskou pivnici, kde právě schůzovala bavorská elita. Mizerně připravená akce však byla potlačena a Hitler strávil devět měsíců ve vězení, kde sepsal své neblaze proslulé politické poselství *Mein Kampf*. Poté veřejně oznámil, že se k moci dostane prostřednictvím voleb. Zpočátku v nich jeho nacionálněsocialistické hnutí získalo jen několik hlasů. Výmarský politický systém byl v roce 1919 založen na demokraticky orientované koalici katolíků, liberálů a sociálních demokratů. Počátkem třicátých let, kdy se německé hospodářství zmítalo v krizi, se toto středopravé uskupení stalo obětí vnitřních rozporů a popularitu si začali získávat komunisté a nacisté.

Vláda vzešlá z voleb v březnu 1930 v důsledku hospodářské krize zkolabovala. V patové situaci, kdy byla vládní moc zablokovaná, využil prezident bez exekutivních pravomocí a hrdina první světové války Paul von Hindenburg článku ústavy, který hlavu státu zmocňoval jmenovat za výjimečných okolností říšským kancléřem i politika bez podpory parlamentní většiny. Takovíto nezvolení kancléři měli – spolu s prezidentem – nejen vládnout, ale také bránit nástupu radikálů zprava i zleva. Prvním byl Heinrich Brüning, ekonom patřící ke straně Centrum, který se nejprve pokusil obnovit hospodářský růst. Neuspěl však a v úřadu kancléře se udržel jen krátce (posléze z Německa odešel a stal se profesorem na Harvardu). Prezident von Hindenburg se poté obrátil na šlechtice Franze von Papena a pak, patrně už ze zoufalství, na von Papenova blízkého přítele a rivala zároveň, bývalého ministra obrany generála Kurta von Schleichera. Ani ten však nenašel v říšském sněmu

většinovou podporu a patová situace zůstávala stále nevyřešená. Čelní politici měli dobrý důvod bát se vypsání nových voleb.

Soupeřící konzervativci se koncem ledna 1933 tajně sešli a dospěli k názoru, že se „něco musí konečně stát“. Dohodli se, že hlavou vlády by se měl stát populární outsider Adolf Hitler. Pohrdali jím, avšak věděli, že má širokou podporu. Většina z nich navíc soudila, že ho zvládnou.

Von Papen, jeden z hlavních architektů tohoto plánu, zavrhl 30. ledna 1933 obavy z riskantního kroku, který udělal z Adolfa Hitlera kancléře krizí zmítaného Německa, uklidňujícím tvrzením: „Povolali jsme ho proto, že se nám hodí...⁵ Během dvou měsíců ho dostaneme do kouta a bude jen kvičet.“ Těžko si představit někoho, kdo se víc přepočítal.

Itálie i Německo jsou názornými příklady „osudových aliancí“,⁶ v jejichž důsledku se autoritáři dostávají k moci. V kterékoli demokracii musejí politici čas od času čelit závažným potížím. Hospodářské krize, vzrůstající nespokojenost veřejnosti a volební propady politických stran hlavního proudu mohou vystavovat velkým zkouškám úsudek i těch nejzkušenějších politických zasloucenců. Když se na scéně objeví charizmatický outsider a získává popularitu tím, že se staví proti starým pořádkům, mohou zavedení politici, kteří cítí, že jim moc uniká mezi prsty, snadno podlehnout pokušení a uzavřít s ním koalici. Ten, kdo své

5/ Citováno v: Richard Evans, *The Coming of the Third Reich*, Penguin, New York 2003, str. 308.

6/ Hermann Beck, *The Fateful Alliance. German Conservatives and Nazis in 1933. The Machtergreifung in a New Light*, Berghahn Press, New York 2011. Viz též Daniel Ziblatt, *Conservative Parties and the Birth of Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge 2017.

soupeře předběhne a spojí se novým příchozím jako první, může využít jeho energie k tomu, aby ostatní vymanévroval z hřiště. Etablovaní politici ale zároveň doufají, že se jim podaří rebela přesměrovat tak, aby podporoval jejich vlastní program.

Takovéto smlouvy s ďáblem se ovšem často obrátí v rebelův prospěch a on díky nim získá dost uznání na to, aby se sám stal legitimním uchazečem o moc. V Itálii se starý liberální řád po roce 1920 zmítal v křečích, vyvolaných rostoucím počtem stávek a sociálních nepokojů. Neschopnost tradičních politických stran vytvořit pevnou parlamentní většinu donutila stárnoucího Giovanniho Giolittiho, jenž byl premiérem už páté období, aby nedbal rad svých poradců a ze zoufalství vypsál v květnu 1921 předčasné volby. Protože se chtěl přiživit na vzrůstající lidové podpoře fašistů, rozhodl se nabídnout stále mohutnějšímu hnutí místo na kandidátní listině své volební formace „buržoazní blok“, ⁷ která se tak skládala z nacionalistů, fašistů a liberálů. Strategie však Giolittimu nevyšla – buržoazní blok nezískal ani 20 procent hlasů, což ho donutilo k rezignaci. Mussolinimu s jeho lůzou však účast ve formaci dodala legitimacy, která mu umožnila stoupat výš.

Podobně osudové aliance se však neomezuji jen na meziválečnou Evropu. Pomáhají například vysvětlit, jak mohl získat moc Hugo Chávez. Venezuela se pyšnila tím, že je nejstarší jihoamerickou demokracií, fungující od roku 1958. Nižší důstojník Chávez, který se neúspěšně pokusil o puč a který nikdy nezastával

7/ Alexander De Grand, *The Hunchback's Tailor. Giovanni Giolitti and Liberal Italy from the Challenge of Mass Politics to the Rise of Fascism*, Praeger, Westport (Ct) 2001, str. 241, 242.

žádný volený úřad, byl politický outsider. Jeho cestě k moci však dodal mocný impulz naprosto ukázkový zasvěcený insider, exprezident Rafael Caldera, jeden ze zakladatelů venezuelské demokracie.

Politice v této zemi dlouho dominovaly dvě strany, středolevá Demokratická akce a Calderova středopravá Křesťanskosociální strana (známá pod zkratkou COPEI). Obě se mírumilovně střídaly u moci víc než třicet let a kolem roku 1970 byla Venezuela považována za příkladnou demokracii uprostřed regionu zamořeného převraty a diktaturami. Během osmdesátých let však hospodářství země, závislé na ropě, zabředlo do nekonečných problémů. Krize trvala víc než deset let a míra chudoby se za tu dobu téměř zdvojnásobila. Nebylo překvapivé, že nespokojenost Venezuelanů vzrůstala, a masové protesty v únoru 1989 naznačily, že zavedené strany mají problémy. O tři roky později, v únoru 1992, se proti prezidentu Carlosi Andrésovi Pérezovi vzbouřila skupina mladých důstojníků vedená právě Hugem Chávezem. Rebelové si s odkazem na vůdce boje o nezávislost Simóna Bolívara říkali „bolívarovci“. Puč ztroskotal. Když však v té době zadržovaný Chávez vystoupil v přímém televizním přenosu a řekl svým stoupencům, aby složili zbraně (přičemž užil formulace, která se později stala pověstná, že totiž jejich poslání „protentokrát“ nebylo naplněno), stal se v očích mnohých Venezuelanů – zejména těch chudších – hrdinou. Po druhém neúspěšném pokusu o puč byl Chávez znovu uvězněn. Tehdy změnil kurz a rozhodl se usilovat o moc prostřednictvím voleb. K tomu potřeboval pomoc.

Třebaže exprezident Caldera byl vážený, obratný státník, jeho politická kariéra byla v roce 1992 už na

sestupu. O čtyři roky dříve se mu nepodařilo získat prezidentskou nominaci své vlastní strany a politicky jen přežíval. Šestasedmdesátiletý senátor však stále snil o návratu do prezidentského paláce, a když se vynořil Chávez, pocítil příliv životních sil. V noci po Chávezově prvním puči si bývalý prezident vzal během mimořádného zasedání obou parlamentních komor slovo a vzbouřence podpořil:

Je obtížné chtít po lidech, aby se obětovali pro svobodu a demokracii, když si myslí, že svoboda a demokracie je nedokážou nasytit, ani zabránit astronomickému růstu životních nákladů a ani definitivně skoncovat se strašlivým morem korupce, jež v očích celého světa den co den požírá venezuelské instituce.⁸

Pro Calderovu politickou kariéru byl ten projev živou vodou. Když se poté napojil na Chávezovy antisystémové voliče, jeho obliba u veřejnosti ještě vzrostla. To mu umožnilo ucházet se v roce 1993 o prezidentský úřad.

Calderův flirt s Chávezem nejenže zlepšil jeho postavení v průzkumech veřejného mínění, ale dodal věrohodnosti také Chávezovi. Přestože Chávez se svými soudruhy usiloval o likvidaci demokracie trvající v zemi čtyřiatřicet let, bývalý prezident, místo aby ho označil za hrozbu, nabídl vůdci extremistů veřejně podporu, a tak mu otevřel cestu mezi politiky hlavního proudu.

Caldera pomohl Chávezovi vstoupit do prezidentského paláce i tím, že uštědřil smrtelný úder zavedeným

8/ Převzato od: Cristina Marcanová, Alberto Barrera Tyszka, *Hugo Chavez*, Random House, New York 2004, str. 304.

venezuelským stranám. Nečekaně opustil stranu COPEI, kterou téměř před půlstoletím sám zakládal, a ohlásil nezávislou prezidentskou kandidaturu. Je nutno říct, že politické strany byly tak jako tak v krizi. Calderův odchod a jeho následná kampaň vedená mimo establishment jim však pomohla do hrobu.⁹ Když Caldera ve volbách v roce 1993 zvítězil jako nezávislý kandidát, stojící v opozici proti stranám, byla cesta pro budoucí outsidersy otevřena. O pět let později už přišla Chávezova chvíle.

V roce 1993 však měl Chávez pořád jeden velký problém. Byl ve vězení a čekal ho soud pro velezradu. V roce 1994 však nově zvolený prezident Caldera všechna jeho obvinění stáhl, a Chávezovi tak otevřel dveře i doslova – tedy dveře vězeňské cely. Jakmile se ocitl na svobodě, zeptal se ho jeden reportér, kam míří. Odpověď zněla „K moci.“¹⁰ Chávezovo propuštění bylo populistické gesto a Caldera ho navíc během kampaně slíbil. Jako většina příslušníků venezuelské elity i on považoval Cházeze za přechodnou záležitost – za někoho, kdo do příštích voleb přízeň veřejnosti nejspíš ztratí.¹¹ Tím, že stáhl všechna Chávezova obvinění,¹² místo aby ho postavil před soud a pak ho omilostnil, mu dodal váhy a proměnil bývalého zosnovatele puče v reálného prezidentského kandidáta. Chávez tak 6. prosince 1998 nad soupeři podporovanými establishmentem snadno zvítězil. V den inaugurace

9/ Viz José E. Molina, „The Unraveling of Venezuela's Party System“, v: Jennifer L. McCoyová, David J. Myers (eds.), *The Unraveling of Representative Democracy in Venezuela*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2004, str. 162.

10/ Citováno z: Jones, *Hugo!*, str. 186.

11/ Tamtéž, str. 189.

12/ Marcanová, Barrera Tyszka, *Hugo Chavez*, str. 107.

nedokázal odcházející prezident Caldera ani přijmout Chávezovu prezidentskou přísahu, ač to tradice vyžadovala. Místo toho jen sklíčeně postával opodál.¹³

Přestože byl každý zcela jiný, dostali se Hitler, Mussolini a Chávez k moci pozoruhodně podobnou cestou. Nejenže všichni tři outsideři byli nadaní schopností zaujmout pozornost veřejnosti, ale všem pomohli k moci zavedení politici, kteří varovné signály přehlíželi, a buď jim moc přímo předali (Hitlerovi a Mussolinimu), nebo jim k ní otevřeli dveře (Chávezovi).

To, že se momentální političtí lídři zřeknou politické zodpovědnosti, je často prvním krokem státu na cestě k autoritářství. S odstupem let po Chávezově vítězství vysvětloval Rafael Caldera své chyby jednoduše: „Nikdo nepředpokládal, že by pan Chávez měl sebemenší šanci stát se prezidentem.“¹⁴ A pouhý den poté, co se Hitler stal říšským kancléřem, přiznal jeden z významných konzervativců, který mu k tomu pomohl: „Právě jsem udělal největší životní hloupost – spojil jsem se s největším demagogem světových dějin.“¹⁵

Všechny demokracie však do této pasti nespadly. Některé – včetně Belgie, Británie, Kostariky a Finska – čelily nástupu demagogů, dokázaly však nepřipustit je k moci. Jak to udělaly? Domněnka, že přežily díky kolektivní moudrosti voličů, je lákavá. Možná že Belgičané či Kostaričané jsou prostě větší demokraté než jejich protějšky v Německu či Itálii. Koneckonců

13/ Jones, *Hugo!*, str. 226.

14/ Citováno z: Marcanová, Barrera Tyszka, *Hugo Chavez*, str. 107.

15/ Citováno z: Larry Eugene Jones, „The Greatest Stupidity of My Life“, Alfred Hugenberg and the Formation of the Hitler Cabinet“, leden 1933, v: *Journal of Contemporary History*, 27, č. 1, 1992, str. 63–87.

je příjemné věřit, že osud vlády mají v rukou občané. Pokud budou lidé ctít demokratické hodnoty, bude demokracie v bezpečí. Pokud však budou naslouchat vábení autoritářů, dostane se demokracie dříve či později do potíží.

Je to mylný pohled. Očekává totiž od demokracie víc, než je v jejích silách – že „lid“ může ovlivňovat způsob vládnutí podle toho, jak se mu zlíbí. Nalézt nějaký důkaz o tom, že ve dvacátých letech existovala v Německu většinová podpora pro autoritářství, by bylo velmi obtížné. Než se nacisté a fašisté chopili moci, počet členů jejich stran nedosahoval ani dvou procent populace a ve svobodných a rovných volbách ani jedna z těchto stran nedosáhla výsledku, který by se jen blížil většině. Naopak zřetelná většina voličů Hitlerovi a Mussolinimu oponovala – až do té doby, dokud oba nezískali moc s podporou už zavedených politiků, zaslepených vlastními ambicemi.

Huga Cháveze většina voličů zvolila, avšak nic nenačnuje, že by venezuelští občané o despotu stáli. Veřejná podpora demokracii byla v zemi silnější než v Chile – v zemi, která v té době už opět byla (a pořád zůstává) stabilně demokratická. Podle průzkumu Latinobarómetro z roku 1998 souhlasilo 60 procent Venezuelanů s tvrzením „demokracie je v každém případě nejlepší formou vlády“ a jen 25 procent souhlasilo s názorem „za určitých okolností je vhodnější autoritářský způsob vlády než demokratický“. A naopak, v Chile jen 53 procent respondentů souhlasilo s tím, že „demokracie je v každém případě nejlepší formou vlády“.¹⁶

16/ Zdroj: Latinobarómetro, citováno: 16. března 2017, URL: <http://www.latinobarometro.org/latOnline.jsp>.

Potenciální demagogové existují v každé demokracii a čas od času se někdo z nich strefí do nálad veřejnosti. V některých demokraciích si však političtí lídři dávají pozor na varovné signály a podnikají kroky k tomu, aby autoritáři zůstávali na politické periférii, daleko od centra moci. Když nástupu extremistů či demagogů musejí čelit, spojují se v úsilí izolovat je a porazit. I když masová reakce na extremistické výzvy je důležitá, ještě důležitější je, zda politické elity, a zejména strany, zafungují jako filtry. Stručně řečeno, strážci demokracie jsou politické strany.

Pokud mají být autoritáři vyřazeni ze hry, musejí být především identifikováni. Žádný spolehlivý systém předběžného varování bohužel neexistuje. Mnohé autoritáře však lze snadno rozeznat dřív, než se k moci dostanou. Zanechávají zřetelnou stopu: Hitler stál v čele neúspěšného puče, Chávez velel neúspěšné vojenské vzpouře, Mussoliniho černokošiláci měli na svědomí polovojenské násilí a Juan Perón byl v Argentině jedním z vůdců úspěšného převratu jen dva a půl roku předtím, než kandidoval na prezidenta.

Politici však své sklony k autoritářství pokaždé neodhalí dřív, než se chopí moci. Někteří se na počátku své dráhy drží demokratických norem a opouštějí je až později, jako například maďarský premiér Viktor Orbán. On i jeho strana Fidesz začínali koncem osmdesátých let jako liberální demokraté, a dokonce i během prvního prezidentského období mezi roky 1998 a 2002 vládl Orbán jako demokrat. Jeho obrat o 180 stupňů směrem k autokracii vyvolal v roce 2010, když se znovu dostal k moci, skutečné překvapení.

Jak ale odhalit autoritářství u politiků, kteří nemají

žádnou zjevně nedemokratickou minulost? O radu se obraťme k vynikajícímu politologovi Juanovi Linzovi, který se narodil ve Výmarské republice a vyrůstal za španělské občanské války, takže rizika ztráty demokracie poznal na vlastní kůži. Když se stal profesorem na Yaleově univerzitě, věnoval značnou část své kariéry snaze o pochopení toho, jak a proč demokracie umírají. Mnohé z Linzových závěrů lze nalézt v malé, avšak klíčové knize *Rozpad demokratických režimů* (*The Breakdown of Democratic Regimes*). Kniha, vydaná v roce 1978, poukazuje na roli politiků a popisuje, jak jejich chování může demokracii buď posílit, nebo naopak vystavit riziku. Linz v ní kromě jiného navrhl „lakmusový test“ jak identifikovat antidemokratické politiky. Nikdy ho však zcela nedopracoval.¹⁷

V návaznosti na Linzovu práci jsme sestavili sadu čtyř varovných znaků, které autoritáře pomáhají rozeznat. Měli bychom zpozornět, pokud politik 1) odmítá slovy nebo činy demokratická pravidla hry, 2) popírá legitimitu svých oponentů, 3) toleruje nebo povzbuzuje násilí nebo 4) naznačuje ochotu omezit občanská práva oponentů, a to včetně médií. Tabulka č. 1 shrnuje, jak lze s pomocí těchto čtyř faktorů politiky vyhodnocovat.¹⁸

Politik, který splňuje byť jediné z těchto kritérií, vyvolává důvodné znepokojení. Jaký typ kandidáta by mohl mít v lakmusovém testu autoritářství pozitivní výsledky? Velmi často jsou to populističtí outsideři. Populisté se vymezují proti politickému establishmentu

17/ Juan J. Linz, *The Breakdown of Democratic Regimes. Crisis, Breakdown, and Reequilibration*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1978, str. 29, 30.

18/ Viz tamtéž, str. 27–38.

– prohlašují, že reprezentují hlas „lidu“ a vedou válku proti všemu, co označují za zkorumpovanou a konspirující elitu. Populisté mají sklon popírat legitimitu zavedených stran a obviňují je, že jsou nedemokratické, a dokonce nevlastenecké. Tvrdí voličům, že existující systém ve skutečnosti demokratický není, že se ho elita zmocnila, zkorumpovala ho a zmanipulovala. Slibují, že tuto elitu pošlou, kam patří, a moc vrátí „lidu“. Takové projevy by se měly brát vážně. Když se populisté dostanou k moci, útočí často na demokratické instituce. Jen v Latinské Americe bylo z patnácti prezidentů zvolených mezi roky 1990 a 2012 v Bolívii, Ekvádoru, Peru a ve Venezuele pět populistických outsiderů: Alberto Fujimori, Hugo Chávez, Evo Morales, Lucio Gutiérrez a Rafael Correa. Všech pět také nakonec začalo demokratické instituce oslabovat.¹⁹

19/ Steven Levitsky, James Loxton, „Populism and Competitive Authoritarianism in the Andes“, v: *Democratization*, 20, č. 1, 2013.

Tabulka 1: Čtyři klíčové indikátory autoritářského chování

1. Odmítání (nebo chabá podpora) demokratických pravidel hry	Odmítají ústavu nebo vyjadřují ochotu ji znásilňovat? Navrhují užívání antidemokratických metod, jako je rušení voleb, znásilňování ústavy nebo pozastavování její platnosti, zákaz určitých organizací nebo omezování základních občanských a politických práv? Pokoušejí se užívat (nebo podporují užití) neústavních prostředků k odstranění vlády, jakými jsou například vojenské převraty, násilná povstání nebo masové protesty zacílené na změnu vlády? Pokoušejí se hatit legitimitu voleb, například tím, že odmítají uznat jejich výsledky?
2. Popírání legitimity politických oponentů	Popisují své soupeře jako podvrtné síly nebo nepřátele existujícího ústavního pořádku? Tvrdí, že jejich soupeři jsou existenční hrozbou národní bezpečnosti nebo ohrožují převažující způsob života? Popisují bez jakýchkoli důkazů soupeřící strany jako zločince, kteří údajně znásilňují právo (nebo to mají v úmyslu), a tím je chtějí diskvalifikovat z účasti v politické soutěži? Tvrdí bez jakéhokoli důkazu, že jejich soupeři jsou agenti cizích vlád – obvykle nepřátelských – nebo že s cizími vládami tajně spolupracují (případně jsou v jejich žoldu)?
3. Tolerance nebo povzbuzování násilí	Mají vazby na ozbrojené gangy, polovojenské oddíly, milice, gerilové bojovníky nebo jiné organizace podílející se na nezákonném násilí? Financují či podporují (sami nebo spojenci jejich stran) davové útoky na své oponenty? Podporují mlčky násilí svých příznivců tím, že je odmítají jednoznačně odsoudit a potrestat? Oceňují (nebo odmítají odsoudit) jiné zjevné akty politického násilí, k nimž došlo i v minulosti a v jiných částech světa?

4. Přípravenost omezit občanská práva svých oponentů, a to včetně médií	Podporují zákony nebo politiku omezující občanské svobody, jako je například rozšiřování možnosti žalob pro urážku na cti nebo pro pomluvu, dále zákony omezující protesty proti vládě a její kritiku nebo některé občanské či politické organizace? Vyhrožují, že podniknou právní nebo jiné represivní kroky proti kritikům ze soupeřících politických stran a z řad občanské společnosti či médií? Velebí užití represivních prostředků užívaných jinými vládami ať už v minulosti, nebo v jiných částech světa?
--	--

Je snazší radit, aby se autoritáři nepouštěli k moci, než se touto radou řídit. Od demokracií se přece neočekává, že budou zakazovat politické strany nebo bránit kandidátům, aby mohli být voleni – a my se ani takovýchto metod nezastáváme. Odpovědnost za odfiltrování autoritářských lží leží spíše na politických stranách a jejich vůdcích, především oni jsou strážci demokracie.

Aby mainstreamové politické strany byly v úsilí o izolaci a porážku extremistů úspěšné, musejí podle politoložky Nancy Bermeové zvolit strategii „zachování odstupu, distancování se“.²⁰ Strany podporující demokracii tak mohou činit několika způsoby. Především mohou potenciálním autoritářům znemožnit, aby se účastnili předvolebního výběru kandidátů. Vyžaduje to vůli nepodlehnout lákání tyto extremisty nominovat a nechat kandidovat na významnější úřady jen proto, že mohou straně získat víc hlasů.

20/ Nancy Bermeová, *Ordinary People in Extraordinary Times. The Citizenry and the Breakdown of Democracy*, Princeton University Press, Princeton (NJ) 2003, str. 238.

Za druhé se strany mohou zbavit extremistů už na nejnižší členské úrovni. Připomeňme si příklad švédské Konzervativní strany (AVF) z doby mezi světovými válkami. Mládežnická sekce strany s názvem Švédská nacionální organizace mládeže²¹ (členy byli aktivisté, kteří dosáhli volebního věku) se na počátku třicátých let začala projevovat stále radikálněji, její členové kritizovali parlamentní demokracii a otevřeně podporovali Adolfa Hitlera, organizace si dokonce vytvořila uniformované úderné jednotky. Konzervativní strana zareagovala tím, že v roce 1933 organizaci vyloučila. Ztráta 25 000 členů sice v místních volbách v následujícím roce AVF o nějaké hlasy připravila, avšak díky strategii držet si radikály od těla se vliv antidemokratických sil na největší švédskou středopravou stranu snížil.²²

Za třetí se mohou demokratické strany vyhýbat spojení s antidemokratickými stranami a kandidáty. Jak jsme si už všimli na příkladech Itálie a Německa, demokratické strany občas podléhají pokušení spojovat se s ideologicky příbuznými extremisty, buď aby získaly víc hlasů voličů nebo aby v parlamentních systémech dokázaly zformovat vládu. Tato spojení však mohou mít dlouhodobé následky. Už Linz píše, že zánik některých demokracií lze vystopovat k „větší spřízněnosti politických stran s extremisty podobných názorů než s opozičními stranami (hlavního proudu)“.²³

Za čtvrté demokratické strany mohou systematicky jednat tak, aby extremisty spíše izolovaly, než legitimizovaly. Vyžaduje to, aby se politici zdrželi jednání,

21/ Ziblatt, *Conservative Parties and the Birth of Democracy*, str. 344.

22/ Tamtéž.

23/ Linz, *The Breakdown of Democratic Regimes*, str. 32, 33.

které napomáhá „normalizovat“ nebo zvyšovat věrohodnost autoritářů u veřejnosti – to neudělali například němečtí konzervativci ve třicátých letech, když pořádali společná politická shromáždění s Hitlerem, nebo to neudělal ve Venezuele Caldera, který svým projevem podpořil Cháveze.

A konečně, kdykoli se z extremistů stanou vážní soupeři ve volbách, musejí mainstreamové strany vytvořit jednotnou frontu s cílem porazit je. Jak říká Linz, musejí projevít ochotu „spojit se s oponenty sice ideově vzdálenými, avšak odhodlanými jednat v zájmu přežití demokratického politického pořádku“.²⁴ Za normálních okolností je to většinou nemyslitelné. Představme si senátora Edwarda Kennedyho a další liberální demokraty, jak agitují pro Ronalda Reagana, nebo britské labouristy a tamní odborové svazy, jak podporují Margaret Thatcherovou. Voliči těchto stran by při představě takové zrady politických principů zuřili. Ve výjimečných dobách však lídři odvážných stran musejí postavit demokracii a osud země nad vlastní stranu a voličům jasně vysvětlit, co je v sázce. Pokud zaznamená některá strana nebo politik v našem lakmusovém testu odpovědi „ano“, je to volební hrozba a žádná jiná alternativa neexistuje. Jednotná demokratická fronta však může extremistům uchope ní moci překazit, a tak demokracii ubránit.

I když se prohry pamatují lépe, některé evropské demokracie se dokázaly v meziválečném období postavit rozkladu úspěšně na odpor. Překvapivě působivé poučení si lze brát z malých zemí, například z Belgie či

Finska. Ve dvacátých a třicátých letech, během nichž se Evropa zmítala v politické a hospodářské krizi, se v obou zemích objevilo prvotní varovné znamení rozkladu demokracie – vzestup antisystémových extremistů. Na rozdíl od Itálie a Německa však politické elity své země zachránily, když se postavily na obranu demokratických institucí (přinejmenším do doby, než je o několik let později okupovali nacisté).

V Belgii přinesly všeobecné volby v roce 1936, kdy se Evropou šířil z Itálie a Německa fašismus, nepříjemné volební překvapení. Dvě autoritářské strany z pravého okraje politického spektra – strana Rex a Vlámská nacionalistická strana čili Vlaams Nationaal Verbond (VNV) – vtrhly rázně do voleb, získaly téměř 20 procent hlasů a vystavily zkoušce mnohaletou dominanci tří zavedených stran: středopravé Katolické strany, strany socialistů a Liberální strany. Aktivní byl zejména předseda strany Rex Léon Degrelle, katolický novinář, který později kolaboroval s nacisty. Degrelle byl jedovatým kritikem parlamentní demokracie, opustil pravicové křídlo Katolické strany a začal její vedení obviňovat z korupce. Od Hitlera i od Mussoliniho se mu dostávalo politické i finanční podpory.

Volby v roce 1936 byly pro středové strany, které utrpěly celoplošné ztráty, naprostý šok. S vědomím antidemokratického posunu v Itálii a v Německu a v obavách o vlastní přežití stály strany před obtížným rozhodnutím, jak zareagovat. Zejména Katolická strana musela čelit velkému dilematu, zda má spolupracovat s odvěkými socialistickými a liberálními soupeři, nebo setrvat v pravicové alianci, jejíž součástí byla strana Rex, se kterou ji spojovala ideologie, která však odmítala demokratické hodnoty.

Na rozdíl od italských a německých politiků, kteří ustoupili, vedení belgických katolíků řeklo, že jakákoli spolupráce s rexisty je neslučitelná s členstvím ve straně, a vzápětí vyhlásilo zdvojenou strategii boje s tímto hnutím. Uvnitř strany kladli lídři Katolické strany důraz na disciplínu, prověřovali kandidáty, zda nesympatizují s rexisty, a zbavovali se těch, kteří měli extremistické názory. Kromě toho se vedení strany zásadně postavilo proti spolupráci s krajní pravicí.²⁵ Směrem ven se pak Katolická strana pustila do zápasu s rexisty na jejich vlastní půdě. Strana zvolila novou taktiku kampaně a propagandy zacílenou na mladé katolíky, kteří dříve byli součástí základního tábora rexistů. Už v prosinci 1935 založili Katolickou frontu mládeže a začali přebírat bývalé Degrelleovy spojenece.²⁶

Konečný střet mezi rexisty a Katolickou stranou, který rexisty odsunul na vedlejší kolej (až do nacistické okupace), se odehrál během formování nové vlády po volbách v roce 1936. Katolická strana podporovala úřadujícího premiéra Paula van Zeelanda.²⁷ Když byl van Zeeland potvrzen jako premiér, měl dvě hlavní možnosti, jak sestavit vládu. První bylo spojení se socialistickými soupeři podobné „lidové frontě“ fungující ve Francii, jemuž se van Zeeland i další katolíci chtěli původně vyhnout. Druhou byla pravicová koalice antisocialistických sil včetně stran Rex a VNV. Výběr to nebyl jednoduchý – druhou možnost podporovalo tradicionalistické křídlo strany, které se snažilo

25/ Giovanni Capoccia, *Defending Democracy. Reactions to Extremism in Interwar Europe*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2005, str. 121.

26/ Tamtéž, str. 120.

27/ Tamtéž, str. 121.

rozvrátit křehký van Zeelandův kabinet demonstracemi řadových členů, zorganizovalo „pochod na Brusel“, a chtělo si tak vynutit mimořádné volby, v nichž by vůdce rexistů Degrelle kandidoval proti van Zeelandovi.²⁸ Plán překazily až výsledky předčasných voleb v roce 1937, v nichž byl Degrelle poražen, a to zejména díky tomu, že se proti němu postavili katoličtí poslanci. Ti totiž odmítli podpořit plán tradicionalistů a místo toho se spolu s liberály a socialisty postavili za van Zeelanda. Právě v této nejdůležitější chvíli sehrála Katolická strana roli strážce demokracie.

Zaujmout tento postoj jí usnadnil král Leopold III. a Socialistická strana. Z voleb v roce 1936 vzešla Socialistická strana jako nejsilnější parlamentní frakce, z čehož vyplývalo právo sestavit vládu. Když však bylo zřejmé, že socialisté k tomu nezískají v parlamentu dostatečnou podporu, král se místo toho, aby vypsal nové volby, v nichž by extremistické strany mohly získat ještě víc křesel, sešel s vůdcem nejsilnějších stran a dohodl se s nimi na kabinetu vedeném dosavadním premiérem van Zeelandem, jehož členy by byli jak konzervativní katolíci, tak socialisté, avšak nikoli antisystémové strany z obou okrajů politického spektra.²⁹ Socialisté, i když katolíkově van Zeelandovi nedůvěřovali, upřednostnili demokracii před svými vlastními zájmy a velkou koalici podpořili.

Podobnou dynamiku měl vývoj ve Finsku, kde se v roce 1929 vynořilo na politické scéně extremistické hnutí Lapua, ohrožující tamní křehkou demokracii.³⁰

28/ Tamtéž, str. 122, 123.

29/ Capoccia, *Defending Democracy*, str. 121.

30/ Risto Alapuro, Erik Allardt, „The Lapua Movement. The Threat of Rightist Takeover in Finland, 1930–32“, v: Juan J. Linz, Alfred Stepan